

3. БОЙОВІ ОПЕРАЦІЇ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ У ЗИМОВІЙ КАМПАНІЇ 1942–1943 рр.

У результаті успішного контрнаступу радянських військ під Сталінградом (операція «*Уран*») стратегічна обстановка на радянсько-німецькому фронті до кінця 1942 р. різко змінилася на користь РСЧА. Проте знищення оточеного під Сталінградом угруповання противника затягнулося, тут було скuto 7 радянських армій, що викликало зниження темпів розвитку наступу на південно-західному напрямі. Відтак наступна стратегічна операція («*Сатурн*»), яка мала на меті оточення решток німецько-італійських військ за р. Дон та з виходом радянських ударних угруповань до Ростова-на-Дону — відсічення групи армій «А» противника, яка діяла на Північному Кавказі, не була проведена у повному обсязі.

17 грудня 1942 р. війська Південно-Західного фронту розпочали наступальну операцію «*Малий Сатурн*», у ході якої частини 1-ї гвардійської та 6-ї армій, 17-го танкового корпусу у 20-х числах грудня звільнили північно-східну частину Ворошиловградської області з містом Мілове. Першим населеним пунктом в Україні, до якого 18 грудня 1942 р. ввійшли радянські війська, стало село Півнівка Міловського району Ворошиловградської (нині Луганської) області.

13 січня 1943 р. з'єднання правого крила Південно-Західного фронту з території Міловського району завдали допоміжного удару за планом проведення Острогозько-Россошанської операції. Результатом ударів військ Брянського і Воронезького фронтів на острогозькому і касторненському напрямках став розгром угруповання противника на Верхньому Дону й утворення в його обороні 400-кілометрового розриву від Ливни до

Старобільська. Війська Південно-Західного фронту у другій половині січня ввійшли на територію Харківської області, зав'язали бої за Куп'янськ, звільнили міста Сватове, Старобільськ, Сіверськ-Донецьк та вийшли на рубіж р. Сіверський Донець від гирла до Лисичанська, захопивши плацдарм на його правому березі східніше Ворошиловграда.

3.1. Донбаська наступальна операція Південно-Західного і Південного фронтів (29.01.43–18.02.43) та Харківська наступальна операція Воронезького фронту (2.02.43–3.03.43)

Наступ радянських військ у січні 1943 р. створював сприятливі умови для розвитку успіху на курському, харківському та ворошиловградському напрямках й обходу Донбасу з півночі⁹⁹. Оцінивши обстановку, що склалася, представник Ставки генерал-полковник О.Василевський і військова рада Воронезького фронту ще 21 січня 1943 р. подали пропозиції про розвиток наступу військ фронту на харківському напрямі та військ лівого крила Брянського фронту загальним напрямом на Курськ. Ставка з ними погодилася і 26 січня поставила Брянському та Воронезькому фронтам завдання на подальший розвиток наступу з метою завершення розгрому групи армій «Б» та звільнення Харківського промислового району і основної залізничної магістралі, що зв'язувала центр із півднем країни. Головний удар завдавали війська Воронезького фронту, які мали завершити розгром групи армій «Б», захопити Харків, Курськ і до 21 лютого вийти на рубіж Суми — Лебедин — Полтава. Подальшим напрямом наступу визначалися Ромни, Кременчук та вихід на р. Дніпро¹⁰⁰.

Ставка ВГК, використовуючи вигідну ситуацію, що виникла в результаті січневого наступу радянських військ на ворошиловградському і ростовському напрямках, вирішила одночасно з наступальною операцією на курському і харківському напрямках провести операцію по знищенню групи армій «Дон» та звільненню Донецького басейну. Це завдання покладалося на війська Південно-Західного і Південного фронтів.

Південно-Західному фронту силами 6-ї і 1-ї гвардійських армій та рухомої групи фронту було наказано розгорнути наступ із рубежу Сватове — Старобільськ у напрямках на Ізюм, Лозову, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Мелітополь та Слов'янськ, Красноармійськ, Маріуполь і відрізати шляхи відходу на захід основним силам групи армій «Дон». Армії лівого крила фронту повинні були наступати на ворошиловградському напрямі. Війська Південного фронту одержали завдання розгорнути наступ на захід уздовж узбережжя Азовського моря та з'єднатися з військами Південно-Західного фронту в районі Сталіно (Донецьк) та Маріуполя.

Усвідомлюючи загрозу з радянського боку, німецьке командування зосередило основні зусилля на утриманні Донецького і Харківського промислових районів. Сюди перекидалися війська з Заходу, а також з інших ділянок Східного фронту. Планувалося не тільки стійко оборонятися на харківському і донбаському напрямках, а й активними діями знищити радянські війська, що стрімко просувалися до Харкова й в обхід Донбасу з півночі. Для цього було вирішено спочатку завдати два концентричних удари по правому крилу Південно-Західного фронту — із району Краснограда у загальному напрямі на Павлоград і з району західніше Красноармійська на Павлоград. У подальшому німці мали намір здійснити наступ із району Павлограда на Лозову по тилах 6-ї армії Південно-Західного фронту, а потім розвинути контрнаступ і завдати удару по військах Воронежського фронту у загальному напрямі на Харків. У випадку успіху передбачалося підключити до контрнаступу й орловське угруповання — назустріч військам, що наступали з району Харкова.

Наприкінці січня в Донбасі діяла група армій «Дон», що нарахувала у своєму складі 27 дивізій (у тому числі 9 танкових і 2 моторизовані) та 1 бригаду. Ці війська одержали завдання утримувати Донецький промисловий район. Сили Південно-Західного і Південного фронтів перевіряли противника у живій силі та мінометах, однак удівчі поступалися в танках і в 1,2 рази по гарматах. Тоді, як німецькі війська отримали достатню кількість боєприпасів і пального, радянські

з'єднання відчували труднощі у матеріально-технічному забезпеченні. Запаси військ до початку операції становили 75% від норм. Фронти продовжували базуватися на залізничні станції, розташовані на відстані від лінії фронту. До початку операції армійські склади перебували в 125–150 км від військ. Усе це ускладнювалося важкими умовами зими. На харківському напрямі радянському командуванню вдалось досягти переваги в танках у 2 рази та в артилерії — в 1,5 рази.

29 січня 1943 р. війська Південно-Західного фронту розпочали наступальну операцію. З 5 лютого в наступ на донбаському напрямі включилися і війська Південного фронту. Операція Воронезького фронту розпочалася 2 лютого 1943 р. На першому етапі фронти досягли помітних успіхів. 11 лютого Ставка зажадала від військ Південно-Західного фронту не допустити відходу противника в район Дніпропетровська і Запоріжжя, загнати донецьке угруповання на Кримський півострів та, прикривши Перекоп і Сиваш, надійно ізолювати його від інших німецьких військ на території України¹⁰¹.

Виконуючи це завдання, з'єднання ударного угруповання Південно-Західного фронту до 17 лютого вийшли на рубіж Зміїв — Красноград — Красноармійськ — Краматорськ — Слов'янськ — Ворошиловград. Ведучи наступ на широкому 420-кілометровому фронті, у відриві від баз постачання на 300–350 км, передові загони радянських військ вийшли до Дніпра на північ від Дніпропетровська та на підступи до Запоріжжя. Водночас війська Південного фронту, розвиваючи наступ, 14 лютого зайняли Ростов-на-Дону, а 17 лютого вийшли на р. Міус. Війська Воронезького фронту 16 лютого 1943 р. звільнили Харків і, продовжуючи розвивати наступ у західному і південно-західному напрямках, до 3 березня досягли рубежу Суми — Лебедин. Тут вони були зупинені противником, що зосередив великі сили.

Німецьке командування, прагнучи затримати наступ військ правого крила Південно-Західного фронту на південь від м. Артємівськ, організувало оборону на рубежі Лисичанськ — Дружківка — Красноармійськ, використавши для цього війська, що відступили з Кавказу, а також дивізії, які прибули з

Франції. Одночасно під натиском Південного фронту частини вермахту відходили до р. Міус, скорочуючи лінію фронту і почавши перекидання дивізій у Донбас. Уживалися усі заходи для того, щоби не тільки затримати наступ Південно-Західного фронту, а й створити сильне угруповання для удару з півдня по його правому крилу.

Радянська розвідка вчасно не виявила зосередження великих сил противника, і командування Південно-Західного фронту не бачило ніякої небезпеки з його боку. Більш того, відхід частин вермахту перед Південним фронтом на р. Міус був сприйнятий як рішення німецького командування про відступ із Донбасу і відведення своїх військ за Дніпро. Виходячи з цієї помилкової оцінки намірів противника, командуючий Південно-Західним фронтом 17 лютого прийняв рішення продовжувати наступ, щоби випередити німців у відході до Дніпра у районах Дніпропетровська і Запоріжжя. Слід зазначити, що це рішення Ставка не скасувала й, власне кажучи, погодилася з ним.

Реальна загроза радянським військам, що наступали в напрямі Дніпра, своєчасно оцінена не була. Зосередивши танкові угруповання біля підніжжя виступу фронту на півночі в районі Краснограда, а на півдні — у районі Красноармійська, противник 19 лютого перейшов у контрнаступ. Основними причинами незавершеності Донбаської наступальної операції в лютому 1943 р. стали розпилення сил і засобів фронту по кількох напрямках, значний некомплект (до 50–60%) матеріальної частини в танкових корпусах, відрив військ від баз постачання, недостатні темпи відновлення залізниць на зайнятій території, помилки розвідки й неправильна оцінка намірів протилежної сторони, недооцінка вищим радянським військовим командуванням можливостей противника та постановка завищених завдань своїм військам. За цих обставин командуванню вермахту вдалося створити ударне угруповання, а потім перейти в контрнаступ.

Приблизно так само розвивалися події і у Харківській наступальній операції, під час якої противник 4 березня перейшов у контрнаступ. Війська Воронезького фронту розпочали

наступ на Харків ще у ході *Воронезько-Касторненської та Острогозько-Россошанської* операцій. Як наслідок — обмежений запас матеріальних засобів. Причому до початку наступу на вихідному рубежі була розгорнута тільки частина з'єднань. Інші війська лівого крила фронту ще продовжували перегрупування і в міру прибуття брали участь в операції. Робота тилу з матеріально-технічного забезпечення військ відбувалася в дуже важких умовах. Великий відрив тилкових баз від району зосередження ускладнював своєчасну подачу боєприпасів, пального і продовольства у передові частини. Усе це негативно вплинуло на темпи операції і спричинило її незавершеність.

На заключному етапі операції різко знизилася активність авіації радянських фронтів унаслідок великої віддаленості аеродромів від лінії фронту наступаючих військ. До того ж, противнику вдалося досягти дворазової переваги в літаках за рахунок залучення їх з інших напрямів. Це дозволило при переході в контрнаступ завдавати по радянських військах сильних ударів із повітря.

3.2. Оборонна операція Південно-Західного і Воронезького фронтів на донбаському й харківському напрямках (22.02.43–23.03.43)

У другій половині лютого 1943 р. війська Воронезького і Південно-Західного фронтів продовжували наступ на захід і південний-захід від Харкова з метою вийти до Дніпра й ізолювати донбаське угруповання противника від інших його військ на території України¹⁰². При цьому з'єднання обох фронтів зазнали значних втрат, розтяглися по фронту й у глибину та мали вкрай мало матеріально-технічних засобів. Забезпеченість паливом становила по Воронезькому фронту 0,2, а по Південно-Західному — 0,5–0,7 заправки. Загрозливою була забезпеченість військ боєприпасами: по Воронезькому фронту — 0,4–0,6, а по Південно-Західному — 0,3–0,5 боєкомплекту.

В обстановці, що склалася на другу половину лютого, німецьке командування, провівши перегрупування і зосере-